

1 – Kanun için "Türk Müziği'nin Piyanosu" diyorlar. Kanun hangi özellikleriyle bu deyiimi hakkediyor?

Aslında, bu yakıştırma daha çok - en azından son yüzyıldır - Türk Makam Müziği'nin bütün perdelerini tek bir telden eksiksiz duyurabildiği için, kâmil (kemale ermiş) bir saz sayılan Tanbura izafe edilmektedir. Son zamanlarda ise, çalgı yapım tekniklerinin hayli ilerlemesiyle birlikte, "nakâmîl" (tekâmül etmemiş, olgunlaşmamış) saz damgası yemekten belirgin ölçüde kurtulan yeni nesil Kanunlara izafe edilir oldu.

1704 yılında Bartolommeo Cristofori tarafından imal edilmiş olan Fortepiyanoyu, Kanunun da dahil olduğu Zither sülalesinden evrilen "çekiç mekanizmalı bir Klavikord" olarak tanımlayabiliriz. Nitekim Kanun (ve Santur), bugünkü Piyanoların büyük büyük atasıdır! Bundan ötürüdür ki, gerek şekil, gerek tellerinin kalından inceye sıralanışı itibariyle, Kanun – belki tınısından çok görünüşüyle – kuyruklu Piyanoları andırır.

Ayrıca, günümüzde Kanunlar (pek de farkında olunmayarak) oktavi 72 eşit parçaya bölen ayrıntılı bir ses-sistemine göre hazırlanırlar; ki bu sistem, Makam Müziği'nin özgür icrasında rastladığımız "mikrotonları" iyi-kötü kapsadığı gibi, son iki asırdır Piyano akortçularının ölçünü haline gelmiş olan 12-ton Eşit Taksimatı da doğallıkla bünyesinde barındırır.

Bu arada, belirtelim: Oktavi 72 eşite bölen sistemin ne kadar muhkem bir matematiksel seçenek olduğunu, Vişnegradski ve Haba gibi 20. yüzyıl "maverick"leri yanısıra, New York Üniversitesi'nden yenilikçi fagot virtüözü Johnny Reinhard idaresindeki "Amerikan Mikrotonal Müzik Festivali" (AFMM) adlı seçkin ve başarılı kuruluşun da 72-tET'yi adeta mikrotonal bir ölçün kabul etmesinden çıkartsamak mümkündür.

İşte bu nedenlerden ötürü, "Türk Müziği'nin Piyanosu" betimlemesi, Tanburdan ziyade yeni nesil Kanunlar için geçerli addedilmek gerekir.

2 – Bu çalgıya ilginiz nereden kaynaklanıyor?

Kanuna beslediğim ilginin kökeni ifadelerimden anlaşılıyor olsa gerek. Son zamanlarda, "müzik kuramcısı" sıfatıyla, "mikrotonalite" denilen sahaya derinlemesine nüfuz ettim. Mikrotonalite, 12-tET dışındaki hayret uyandıran farklı ses-sistemlerinin matematiksel yönden incelenmesini ve müziksel alanda uygulanmasını öngörmektedir. Bu açıdan ele alındığında, Makam Müziğimiz nev-i şahsına münhasır "mikrotonal bir türdür". Yani, "Batı'nın on iki sesi, geleneğimizin yadsınamaz bir parçası olan Makam Müziği'ni anlatmaya yetmez" diyerek, zaten bilinen bir gerçeğe vurgu yapmış oluyoruz.

Ancak Şu da bir vakıa ki, hayatları boyunca Klasikal Batı Müziği çizgisinde koŐullanmıŐ olanların bu olguyu idrak etmeleri kolay değildir. Yakın tarihimiz, bu idrak eksikliğinin çarpıcı örnekleriyle (keza, fiyaskolarıyla) doludur. Hala daha çoğu kimse, üstelik meslek erbabı, çoksesliliği 12-eşit ton ile sınırlı sanmak eğilimindedir. Bu alanda önyargıların aŐılması, imkansız değilse bile, hayli zor görünmektedir. Bilinmelidir ki, artık "Mikrotonal Polifoni" devrindeyiz: Uygun görüldüğu takdirde her ses, her armoni, bilhassa da "mikrotonal armoni", mübahtır, caizdir!

İŞte, Kanun, benim gibi "Mikrotonal Polifoni" ile ilgilenenler için biçilmiş kaftandır. Bu çalgının sunduğu tınsal ve perdesel olanakları bu çağda gözardı etmek, büyük bir ihmaldir, eksiklidir, dahası, kabahattir.

3 – Kanunun ses-sistemi hakkında biraz daha ayrıntıya girebilir misiniz?

Diyatonik olarak ("majör gam" biçiminde), olağanda üç buçuk oktav boyunca (110 Hz'lik pest A2 sesinden 1320 Hz'lik tiz E6 sesine) sıralanan Kanun tellerinin uzunlukları, "mandal" denilen ve parmaklarla kavranarak dikeltilip yatırılabilen eşikler aracılığıyla deđiŐtirilebilmektedir. Demek oluyor ki, Kanunda diyez/bemol eşdeğeri "siyah tuŐlarımız" (kromatik tellerimiz) olmadığu için, titreŐecek kısımların ne kadar diyezli, ne kadar bemollü olacaklarını, çakılı bir mandal tertibatıyla belirliyoruz. Ancak, yanılmıyorsam, buna istisna teŐkil eden "Kromatik Kanun"u, lütiyer dostumuz Ümit Bolu geliŐtirmiş.

Her hal-i karda, önceden ifade ettiğim gibi, mandalların arası bugün oktavı 72 eşit parçaya bölen bir hassasiyete göre sabitlenmektedir. Oktav (Alexander J. Ellis'in 1875 yılında belirlediği "sent" birimiyle ifade edecek olursak) 1200 sent olduğuna göre, oktavı 72 eşit parçaya böldüğümüzde her parça 16.7 küsür sentlik bir "komma"ya tekabül eder. Her biri bu açıklıkta altı mandal üstüste binerse, 100 sentlik yedirilmiş (tempere edilmiş) yarım-ton aralığına ulaşırız. Yine altı mandal daha üstüste binerse, 200 sentlik yedirilmiş tam-ton aralığına varırız. İŞte, bugün Kanunlar (yer darlığı nedeniyle tiz bölgeler hariç) her üçlü tele $6+6=12$ mandal ($26 \times 3=78$ tele 200'ü aşkın mandal) düşecek şekilde imal ediliyorlar, ki bu sistemin tercihinde, 12-tET'ye göre kurgulanmış elektronik akort aygıtlarının lütiyerlerimizce yaygın olarak benimsenmiş oluŐunun payı büyüktür.

Özetleyecek olursak, bu ayrıntı sayesinde Kanunlar, Piyanolarda bulunmayan bir mikrotonal esnekliğe kavuŐmaktadırlar.

Son zamanlarda, Türk Santurlarına da benzer mandal tertibatının takıldığını eklemek isterim.

4 – Geçen defaki söyleşimizde “Ultratonal Piyano” açılımanızdan bahsetmişsiniz. Bu yönde sonuç alınıncaya kadar, Türk Müziği perdelerini – sizin deyiminizle, “mikrotonları” – olağan bir Piyanodan duyurabilmek henüz mümkün görünmüyor. Oysa, anlayabildiğim kadarıyla, Kanun zaten Türk Müziği’ni icra edebilen mikrotonal bir çalgı... ama siz bunu da yeterli görmeyerek özel bir Kanun geliştirmişsiniz. Geliştirdiğiniz Kanunun özellikleri nelerdir?

Güzel bir soru! Öncelikle şunu kaydetmeliyim: Kanuna 19. yüzyılın ortalarında madenden mandallar ilave edilinceye dek, bu sazın icrası son derece meşakkatli idi, çünkü tellerin boyunu değiştirmek üzere, yeri geldikçe, sol elin başparmağıyla uygun noktalardan baskı yapmak gerekiyordu. Bu nedenle, mandalsız kanunları çalmanın zorluğuna, perdelerin çoğunlukla esnek, hatta belirsiz oluşu ekleniyordu. Belki de böylesi daha doğal ve gerekli idi.

Gelgelelim, Kanuna mandalların çakılmasıyla birlikte, perdeler sabit noktalara oturdular. Tabii, ses-sisteminin ne olacağı başlangıçta çok tartışmalı ve muallak idi. Önceleri, 13. yüzyılda yaşamış Safiyüddin Urmevi’den beri bilinen ve 3 asal çarpanlı Pithagorsal oranlara dayandırılan geleneksel 17 perdeli dizge sözkonusuydu. Bunun Kanuna uyarlanıp uyarlanmadığı meçhul. Sonra, 19. yüzyılın ikinci yarısında perde sayısı Hint Sruti sistemindeki gibi 22’ye fırladı. Akabinde, ilk Türk Müzikoloğu olarak anılan Rauf Yekta, dönemin tanınmış Fizikçisi Salih Murad Uzdilek’den edindiği bilgiler uzantısında, matematiksel oranlarını incelikle hesapladığı 24 perdeli gayr-i müsavi Pithagorsal sistemi ihdas etti ve bu sistem Saadettin Arel ile Suphi Ezgi tarafından devam ettirilerek bugün yürürlükteki Türk Müziği kuramının belkemiğini oluşturdu.

Buraya kadar, kanun mandallarının gerçekte nasıl ve neye göre belirlendiği mübhemdir.

Yine bu dönemde, Araplar, 19. yüzyılın ortasında Mikhail Muşaka’nın vazettiği şekilde, oktavi 24 eşit kısma böldüler ve mandalları “çeyrek-ton sistemi”ne göre çaktılar. Yekta, 1932 Kahire Müzik Kongresi’nde bu akıma karşı mücadele etti, ancak Arapları kendi çizgisine döndüremedi. Bu arada, Ermeniler ve Azeriler, belki Sovyet tesiriyle, 12-tET’yi benimsediler ve Kanunlarında mandalları eşit yarım-tonlara göre çaktılar.

Çok geçmeden, ülkemizde Yekta-Arel-Ezgi-Uzdilek düsturunu açıklayabilmek üzere oktavi 53 eşite bölen ve sağlamlık itibarıyla 72-tET’den aşağı kalmayan sistem vazedildi, ki bunu ilk önerenler arasında tam dörtlü aralığına dayalı armoninin mucidi Kemal İlerici zikredilebilir. O gün bugündür, 24 perdeli gayr-i müsavi taksimatı anlatmak istediğimizde “oktavda 53 komma vardır” diye söze başlıyoruz. Her bir adımı 22.642 sentlik “holder-komması”na karşılık olan 53-tET, gayr-i müsavi 24 perdeyi bir sentten aşağı hata ile bünyesinde barındırdığından, hakikaten üstün bir ses-sistemidir.

Ayrıntıya girecek olursak: Bu sisteme göre, 31 tane holder kommasını üstüste bindirdiğimizde 701.887 sentlik bir tam beşli aralığı buluruz ve bununla 53 tur atarsak başladığımız noktaya (oktav farkıyla) döneriz. Asıl tam beşli aralığı $(1200 / [\log_{10} 2/1^{(\text{oktav aralığının bağıl frekansı})}] \times [\log_{10} 3/2^{(\text{beşli aralığının bağıl frekansı})}])$ denklemleri uyarınca) 701.955 sent olduğuna göre, hata kulağın işitemeyeceği kadar küçüktür (0.07 sent!).

Neden böyle makul bir seçenek varken hala kalabalık oranlara müracaat edildiğini anlamak ise mümkün değildir.

Bununla birlikte, henüz mandalları 53-tET'ye göre çakılmış bir Kanun görebilmiş değilim! Onun yerine, elektronik akort aygıtlarınca "törpülenmiş" 100, 200, 700, vs... sentlik değerlerden yola çıkılarak, bir de araları (muhtemelen tesadüf veya eşsiz bir duyumsama eseri) 72-tET'ye göre doldurularak hazırlanan muhtelif "Piyasa Kanunları" gördüm.

Uzun lafın kisası, bizde teori ile icra katiyyen örtüşmemektedir! Tam-ton (tanini) 9 kommadır diyorlar, Kanuna 12 mandal çakıyorlar. Ayıkla pirincin taşını!

Gelelim özel Kanun macerama...

İki sene kadar önce, Mikrotonaliteye iyice merak saldığımda, Makam Müziği çalgılarını edinmeye başladım. İlk önce bir Ney geçti elime, kendi kendime üfleyerek biraz öğrendim. Sonra, bir Yaylı Tanbur satın aldık... onda da biraz ilerleme kaydettim. Halk Müziği çalgılarından Sipsi ve Duduk da cabası...

Fakat, bunlar bir süre sonra kafi gelmemeye başladı ve bir Kanun edinme ihtiyacı doğdu. Araştırdık... İzmir'de kanun yapımcısı Ecder Güleç usta varmış. İstanbul'dan kalktık, Kemeraltı'ndaki dükkanını ziyaret ettik. Şöhretli ve özenli bir usta olduğunu görünce bir kanun sipariş ettim, birkaç ay sonra elime geçti. Şık bir yapımdı, ama bir türlü sesler duymak istediğim gibi çıkmıyordu. Akorduyla çok uğraştım, netice alamadım. Sonra ölçtüm, mesele benden değil, ses-sisteminden kaynaklanıyormuş. Sükut-u hayale uğramış halde telefona sarıldım.

Ecder Usta bana bunun piyasa için hazırlanan Kanunlardan olduğunu, benim özel ihtiyaçlarıma hitabedecek bir Kanunu ayrıca yapabileceğini söyledi. İlk fırsatta, elimde Kanun, İzmir'e vasıl oldum.

Anladım ki, Ecder Usta, diğer pek çok usta gibi, yarım-tonları 100 sente göre hesaplıyor. Halbuki benim duymak istediğim daha geniş yarım tonlar burada yok. Hem sonra tam beşliler de tutmuyor, bazı perdelerin arası bozuk tınıyor... dedim ki, "bak ustacım, benim duymak istediğim ses şu..." kulağımla işittiğim sesi gösteriyorum. "işte, dinle, 15/14 oranında ~120 sentlik majör yarım-ton..." ölçüyoruz, hakikaten 120 sent. Ayrıntıdan feragat etmemek için bunu 6 değil 7 eşit parçaya bölelim diyorum.

O zaman işin matematiğine bu kadar vakıf olmadığım halde oktavi 70 eşit parçaya bölen bir sistem bulduğumu sonradan anlıyorum. Bir müddet sonra, bu yeni sisteme göre mandalları çakılmış Ecder yapım bir Kanun elime geçiyor. Her bir mandalı 17.143 sent, tam beşli aralığı 702.857 sent: yani 1 sentten az hatalı tam beşli ile 70 tur atıp oktav farkıyla başladığımız noktaya dönüyoruz. Dinliyorum, daha çok ayrıntı, daha doğru sesler... ama bu kez göçürümlere gelince işler sarpa sarıyor. Üstelik hala bazı perdelerin "arası bozuk" ve enharmonik sesler (diyezler bemolleri) tutmuyor.

Bir süreliğine bu yeni Kanun ile idare ettim. Bu arada ses-sistemlerini daha derinlemesine incelemeye koyuldum. Gel zaman git zaman çarpıcı bir sistem vazettim. Bu sistemin özellikleri şöyle sıralanabilir:

- A- Makam Müziği'nin esas diyatonik ıskalası Rast'ın (Armonik Majör Gam) doğal perdeleri rahatsızlık vermeyecek ölçüde yedirilir, diğer sistemlerde bozulduğunu gözlemlediğimiz tam dörtlüler ve tam beşliler (Mesela, segah ile hüseyini perdelerinin arası) tahammül sınırları içinde tınlar.
- B- Herhangi bir derece üzerinden, dörtlü ve beşli münasebetleri gözetildiği halde, Rast (Yedirilmiş Armonik Majör) Suz-i Dilara (Pithagorsal Tatlı Majör), hatta Nişabür (oktatonik bir Makam) geçki yapmak mümkün hale gelir.
- C- Segah ve Hüzzam gibi makamlardaki benzer dörtlü-beşli bozuklukları, bunlara mahsus özel perdeler muhafaza edildiği halde, giderilir.
- D- Tüm Makamlar kromatik göçürüm olanaklarına kavuşturulur. Yani sistem, istenildiği anda 12 tonda kapanabilir.
- E- İcra ile Teori netlikle örtüştürülür ve enharmonik sesler (diyezler ile bemoller) anlatılmak istenen noktalarda çakıştırılır.
- F- Tarihsel Nazariyat belirginlik kazanır.

Bu özellikleriyle, önerdiğim sistem, yani "79-Ton Karma Barok-Pithagorsal Yedirim" (temperaman), çarpıcı idi. Sisteme şu şekilde ulaştım:

- A- Tam dörtlü aralığını $(1200 / [\log_{10} 2/1 \text{ (oktav aralığının bağıl frekansı)}] \times [\log_{10} 4/3 \text{ (dörtlü aralığının bağıl frekansı)}])=498.045$ sent) otuzüç eşit parçaya böleriz ve 15.0923 sentlik bir "komma" buluruz.

- B- Bu kommadan 79 taneyi üstüste bindirdiğimizde 79. adımda 1192.29 sentlik bir değere ulaşırız. Bu değer, oktav aralığına 7.7 sent kadar yakındır.
- C- Bunu 1200 sente tamamlarsak, 78.-79. adımlar arası 22.803 sentlik diğer bir komma olur. Yani, 78 tane küçük, 1 tane büyük komma elde ederiz.
- D- Büyük kommayı 46.-47. dereceler arasına yerleştirirsek, 47. adımda 701.955 sentlik bozulmamış tam beşli aralığını yakalarız.
- E- İki farklı komma sayesinde, farklı dereceler üzerinden üç cins beşli aralığı kullanma imkanı doğar: 694.245 sentlik yedirilmiş Barok beşlisi (33 adet), 701.955 sentlik bozulmamış tam beşli (46 adet) ve 709.337 sentlik süper-Pithagorsal beşli (32 adet).
- F- İlk iki cins beşliden hareketle, 79 tur attıktan sonra oktav farkıyla başladığımız noktaya döneriz.
- G- Rast, doğal dizi olarak natürel (arızasız) seslerle ifade edilir.
- H- Bu sayede, diyezler ve bemoller, tıpkı teoride anlatılmak istendiği gibi, natürel sestten "bakiye aralığı" kadar yukarıda çakıştırılırlar ve enharmonik olurlar. Diyezler ve bemoller ayrıca birbirlerini "sollayabilirler".
- I- Oktav istenildiği anda 12-tona kapanabilir veya 79-tona açılabilir.

Bu şahane özellikleri keşfettiğim an, eldeki Kanunu Ecdar Usta'ya götürmek farz oldu. Ona yeni sistemi anlatabilmek üzere her mandalın hangi sent hesabıyla çakılacağını gösteren bir metin hazırladım. Sonra kendisi Kanunun mandal tahtasını değiştirdi ve tam da tarif ettiğim şekilde mandalları en baştan, ölçerek, biçerek çaktı. Sonuç mükemmeldi. Dolunaylı-yıldızlı kafesiyle ve mükemmel ses-sistemi ile eşi benzeri görülmemiş bir çalgıya kavuştum. İstanbul'a dönüşümün hemen ertesinde, Kanun virtüözü Ruhi Ayangil bu saz üzerinde icra yaptı ve çalışmamı can-ı gönülden takdir etti. Bu benim için büyük bir ödül oldu.

4 – Bu kadar kapsamlı bir Kanunun çalınmasında ne tür güçlükler öngörüyorsunuz?

Mandal sayısında önemli ölçüde artış olduğunu hemen belirtmeliyim (353 adet!) İcra esnasında en büyük zorluk buradan ileri gelecektir. Ruhi Ayangil üstadımız bu "canavar" ile boğuşurken nasıl ecel terleri döktüğünü nüktedan bir üslupa anlatırken tiyatral serzenişlerde bulunmuş ve o gün mekanımızda bulunan herkesi neşelendirmişti. Bu arada söylemeden edemeyeceğim, kendisi 79-ton Kanun ile bütünleştiği zaman daha güzel çalıyordu sanki!

Bu yetmezmiş gibi, bazı Kanunîler çift-diyezlerin olmamasını bir eksiklik saydılar. Bu durumda sayı 400 küsur mandala çıkacak demektir. Yani öyle bir bela ki, başedebilene aşkolsun!

Ancak, biraz alıştırmayla aşılamayacak hiçbir bir sorun olmadığını, geçende Yıldız Teknik Üniversitesi çatısı altında üçüncüsü tertiplenen KANUN ÇEVRESİ'nde izledim. Orada, Halil Karaduman üstadımız hem bana arka çıktı hem de 79-ton Kanunda icra yaparak beni onurlandırdı. Dinleyici kitlesinin ilgisi ve alkışı da beni bir o kadar gururlandırdı.

Bir tek akort sıkıntısı vardı (burgu sistemi pek ilkel), onu da köprünün ötesine Wittner marka 901 model ince-ayar vidaları yerleştirmek suretiyle, ciddi ölçüde aşmayı başardık.

Hemen belirtelim, bu kırk sene düşünsek aklımıza gelmeyecek şey, ağabey ve değerli dost Uğur Keçecioğlu'nun dahiyane tavsiyesi uzantısında gerçekleşti.

5 – Bu çalışmalarınız Türk Müziği'ne neler kazandıracak?

Geliştirdiğim sistem emsallerine kıyasla daha iyi ve doğru işliyor. Bunu defalarca sınadık ve gördük. Bunun karşılığında biraz daha dikkat ve özen gerektiriyor, hepsi bu. Sırada sedef kakmalı, hilal-yıldız kafesli, tornadan çıkmış kadar kusursuz ışıl mandallı, abanoz ahşap takviyeli ve pırlıl pırlıl cilalı süper-model kanunlar var. Yakında bu modeller üretim aşamasına geldiğinde hararetle önerdiğim 79-ton Karma Barok-Pithagorsal Yedirim'in yeğleneceğini umuyorum. Makam Müziği'nin daha doğru ifade ve icra edilmesine hizmet edecek tüm çalışmalar kültürümüze armağandır. Az da olsa bir katkıda bulunabilmişsem, ne mutlu!

Sorularıma zaman ayırdığınız için çok teşekkür ederim.

Rica ederim, seve seve.